

УДК 343.241.2

Олексій Гумін

Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету “Львівська політехніка”
завідувач кафедри кримінального права і процесу
д.ю.н., професор

Марія Коваль

Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету “Львівська політехніка”
доцент кафедри кримінального права і процесу
к.ю.н.

kovalmr@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-1830-7003>

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

<http://doi.org/10.23939/law2020.26.236>

© Гумін О., Коваль М., 2020

Чинне кримінальне законодавство значною мірою удосконалило основні положення інституту призначення покарання. Зокрема, вперше закріплена норма, згідно з якою суду пропонується обирати більш суворий вид покарання серед передбачених санкцією відповідної статті Особливої частини КК України тільки в тому випадку, якщо менш суворе покарання не здатне забезпечити досягнення встановлених законом цілей покарання. Вказаному припису необхідно слідувати і при призначенні такого виду кримінального покарання, як довічне позбавлення волі. Це положення закону є принципово важливим у зв'язку з тим, що в чинному Кримінальному кодексі в санкціях статей, що передбачають цей вид покарання, альтернативно передбачається і позбавлення волі на певний строк. Крім того, залишається також актуальною проблема призначення довічного позбавлення волі і при призначенні покарання в умовах множинності злочинів.

Наведено теоретико-правову характеристику терміна “довічне позбавлення волі” та розглянуто особливі ознаки цього виду покарання. А також проаналізовано міжнародне законодавство щодо застосування покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

Ключові слова: покарання, довічне позбавлення волі, помилування, амністія.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми багато в чому залежить від тієї обставини, що сьогодні в науковій літературі немає єдності в тлумаченні форми і змісту досліджуваного виду покарання. На законодавчому рівні відсутнє чітке поняття довічного позбавлення волі. Це пояснюється перш за все його особливо складною природою, що і зумовлює необхідність ґрунтовного наукового дослідження.

Аналіз судової практики свідчить про те, що окремі аспекти застосування судами довічного позбавлення волі викликають труднощі, які, на думку співробітників правоохоронних органів, найчастіше пов'язують з визначення судом необхідного ступеня ізоляції винного в кожному конкретному випадку.

Аналіз дослідження проблеми. Кримінально-правовим підґрунтям підготовки цієї статті стали праці науковців, а саме: О. О. Антонов, В. І. Баранов, І. Г. Богатирьов, О. В. Беца, О. П. Детков, Т. В. Дуюнова, І. І. Карпец, Г. Л. Мінаков, В. І. Селіверстов, А. Х. Степанюк, Ю. М. Ткачевський, В. М. Трубников, В. О. Уткін, О. І. Фролов та ін.

Метою статті є дослідження застосування покарання у виді довічного позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Ставши на шлях демократичних реформ та намагаючись привести національне законодавство до вимог міжнародних стандартів, Україна приймає відповідні закони й ратифікує міжнародні договори. Визначальне місце в системі нормативно-правових актів відводиться кримінальному та кримінально-виконавчому законодавству України, оскільки гуманне ставлення до засуджених – один із проявів гуманізму, до якого так прагне наша країна. Натомість держава не спроможна втілити в життя всі намагання прискорення гуманістичних процесів через економічну кризу.

Значна частина коштів із державного бюджету витрачається на подолання зазначеної кризи та налагодження довгоочікуваного миру, залишаючи без належної уваги впровадження відповідних новацій щодо умов, в яких тримаються засуджені до позбавлення волі в установах виконання покарання. Проте важливим етапом в процесі демократизації кримінального законодавства стало введення мораторію на смертну кару. На противагу цьому найтяжчому покаранню прийшло довічне позбавлення волі [3, с. 216].

У чинному Кримінальному кодексі України термін “довічне позбавлення волі” вжито 32 рази. Разом з тим, правовому регулюванню цього виду покарання присвячена лише ст.64 КК України, а законодавче визначення відповідного поняття відсутнє взагалі. У науковій літературі довічне позбавлення волі, хоча і визначається по-різному, змістовно трактується однозначно.

С. Я. Бурда визначає довічне позбавлення волі як “найбільш суворий вид основних покарань, передбачених чинним КК України” [2, с. 209]. На думку Л. О. Мостепанюк, довічне позбавлення волі – це “найтяжчий вид основних покарань, що полягає в довічній (пожиттєвій) ізоляції особи, визнаної судом винною у вчиненні особливо тяжкого злочину, від суспільства в спеціальних кримінально-виконавчих установах”[7, с. 11]. Б. О. Кириць вказує, що довічне позбавлення волі “...є заходом примусу, який застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні умисного особливо тяжкого злочину, і полягає у безстроковій (до кінця життя, пожиттєвій) ізоляції засудженого від суспільства шляхом тримання його у спеціально призначених для цього кримінально-виконавчих установах”[4, с. 271]. Серед наведених визначень найбільш вдалим, на нашу думку, є визначення, яке запропонував Б. О. Кириць, оскільки його подано з врахуванням ст. 50 КК України (визначає, що є покаранням) та якнайповніше характеризує довічне позбавлення волі як вид покарання.

Сьогодні довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК України, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк. Цей вид покарання застосовується тільки за особливо тяжкі злочини, за які передбачено позбавлення волі на строк понад 10 років або довічне позбавлення волі [6, с. 268].

Особливі ознаки довічного позбавлення волі дозволяють визначити його місце в системі кримінальних покарань України, а також відмежувати довічне позбавлення волі від суміжних покарань (як позбавлення волі на певний строк):

- довічне позбавлення волі є найтяжчим видом покарання. Тяжкість виду покарання визначається його місцем у переліку покарань, передбачених ст. 51 КК України. Довічне позбавлення волі у цьому списку розташоване на останньому, дванадцятому місці, що свідчить не лише про найбільший ступінь його суворості, а й про те, що застосовуватися воно має в крайньому випадку;

- довічне позбавлення волі належить до основних покарань. Так, відповідно до ст.52 КК України, основним покаранням є в тому числі і довічне позбавлення волі. Це означає, що при його застосуванні неможливе призначення інших основних покарань (громадських чи виправних робіт, арешту тощо);

- довічне позбавлення волі є загальним покаранням, тобто може бути застосоване до будь-якої особи. Однак з огляду на суворість цього виду покарання, законодавство встановлює особливі категорії осіб, застосування довічного позбавлення волі до яких не допускається;

- довічне позбавлення волі є безстроковим покаранням. Це не єдине безстрокове покарання, передбачене чинним Кодексом (безстроковими покараннями також є штраф, конфіскація майна тощо), проте, серед видів покарань, які можуть бути тільки основними, довічне ув'язнення єдине є безстроковим;

- довічне позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого від суспільства. Так, довічно засуджені особи утримуються у спеціальних установах виконання покарань – у виправних колоніях максимального або середнього рівня безпеки з особливими умовами відбування покарань [7, с. 10].

З метою пошуку альтернативи в покаранні у вигляді довічного позбавлення волі слід звернути увагу на законодавство інших країн.

Розглядаючи довічне позбавлення волі на прикладі ряду країн, кримінальна система яких становить найбільший науковий і практичний інтерес (Великобританія, США, Японія і Німеччина), слід представити дві основні правові системи: англосаксонську (Англія і США) та континентальну (Німеччина та Японія). Якщо континентальна система більшою мірою орієнтована на запобігання злочинам та можливу гуманізацію пенітенціарної системи, то в англосаксонській системі продовжують застосовувати тривалі терміни ув'язнення і суворі міри покарання за злочини середньої тяжкості, а також довічне позбавлення волі.

Інститут довічного позбавлення волі є невід'ємним елементом системи кримінальних покарань, передбачених законодавством Великобританії. При його призначенні суд повинен орієнтуватися на положення, що містяться в Законі про злочин (покарання) 1997 року. Так, в Законі зазначено, що при визначенні необхідності призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі суд повинен брати до увагу обставини, пов'язані або зі злочинами або з правопорушеннями. За кримінальним законодавством Великобританії, існує два види довічного позбавлення волі: мандатний (обов'язкове) – за вчинення умисного вбивства і дискреційне (на розсуд суду) – за ненавмисне вбивство, збройний грабіж, підпал, звалтування, викрадення дітей. Показово, що при відбуванні зазначеного виду покарання для кожного ув'язненого розробляється індивідуальний план відбування покарання, в підготовці якого бере участь і сам осудний, визначаючи першочергові завдання і терміни їх вирішення.

Що стосується кримінального законодавства США, то практично в більшості штатів, за федеральними законами, допускається можливість застосування довічного позбавлення волі. Покарання буде призначено: 1) при певних обставинах того, хто був або міг бути засуджений до смертної кари; 2) в якості самостійних заходів за найбільш небезпечні злочини; 3) за сукупністю вироків і злочинів; 4) особі, яка має 2 або 3 судимості. При цьому, довічне ув'язнення нерідко є єдиною і обов'язковою мірою. Зауважимо, що американське кримінальне законодавство відрізняється тривалістю термінового позбавлення волі, і санкції в 30, 40, 50 років тюремного ув'язнення не є рідкістю.

Чинний КК Німеччини також передбачає в системі покарань довічне позбавлення волі. Причому по життєвість є відносним, після відбування 15 років довічного позбавлення волі суд при наявності відповідних умов може відстрочити виконання невідбутої частини покарання.

Так, згідно з § 57a КК Німеччини можливо умовно-дострокове звільнення від покарання у вигляді довічного позбавлення волі, якщо: 1) відбуто не менше п'ятнадцять років покарання; 2) якщо подальше відбування покарання у вигляді позбавлення волі не потрібно з огляду на суспільну небезпеку.

Відповідно до ст. ст. 12, 13 КК Японії довічне позбавлення волі є різновидом кримінального покарання у вигляді позбавлення волі з примусовою працею або без примусової праці. Воно застосовується лише в якості альтернативи страти. Отже, в кримінальному законодавстві розглянутих країн довічне позбавлення волі застосовується як самостійний вид покарання, так і як альтернативу страти. Науковці визнають, що можливість звільнення засуджених від відбування довічного позбавлення волі є проявом принципу гуманізму.

Стаття 51 КК України передбачає різні види покарань, зокрема позбавлення волі на певний строк та довічне ув'язнення. Тоді як у ст. 81 та ст. 82 врегульовані питання умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та заміни покарання більш м'яким. Ураховуючи, що покарання у вигляді довічного позбавлення волі не належить до строкових, вказані норми не встановлюють можливості умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким.

Водночас національне законодавство передбачає “перспективне звільнення” засуджених до довічного позбавлення волі (ст.87 “Помилування” КК). Механізм реалізації інституту помилування детально прописаний у Положенні про порядок здійснення помилування (затверджене указом Президента від 21.04.2015р. № 223/2015).

Довічно засуджена особа може подати клопотання про помилування після відбуття не менш як 20 років покарання. Актом про помилування довічне позбавлення волі можуть замінити на позбавлення волі на строк не менш ніж 25 років (ч.2 ст.87 КК) [5]. Помилування має винятковий характер, коли через певні обставини стосовно засудженого може бути прийнято рішення про можливість його повернення в суспільство без шкоди для останнього.

Кількість засуджених, які сподіваються на пом'якшення або скасування покарання, чимала. Так, за 2018 рік до Адміністрації Президента було подано майже тисячу відповідних клопотань. Результат: глава держави помилував 14 засуджених. При цьому 5 осіб вийшли на волю, а 9 строки покарання суттєво зменшили. Усі помилувані раніше до кримінальної відповідальності не притягалися. Крім того, як повідомляє сайт глави держави, 8 осіб з-поміж помилуваних — пенсійного віку. Також серед них була одна жінка, яку засудили до довічного ув'язнення більш як 20 років тому (інкримінували подвійне вбивство).

Розвиваючи зазначену думку, Є. Ю. Бараш зазначає, що реалізація гуманізації виконання покарання у виді довічного позбавлення волі повинна стосуватися реформування механізмів регулювання та організації діяльності установ виконання покарань, підвищення взаємодії цих установ з іншими правоохоронними органами й громадськістю, удосконалення діяльності з виправлення та ресоціалізації засуджених [1, с. 49].

На думку М. Дейнеги, можна запропонувати два шляхи реформування системи виконання покарання у виді довічного позбавлення волі:

– включення до вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства, що регулює діяльність органів та установ виконання покарань, засад міжнародного права, зокрема європейських норм, які стосуються як взагалі виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, так і безпосередньо довічного позбавлення волі;

– вдосконалення норм кримінально-виконавчого законодавства, що безпосередньо визначає правовий стан засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі [3, с. 218].

Висновки. Існування альтернативних довічному позбавленню волі видів покарання й процедури помилування виключає порушення відповідних статей конвенції та Конституції.

При цьому держава може встановлювати такі правові регулятори й інструменти, які вважає необхідними для підтримання належного рівня правопорядку. Зокрема, може відмовитися від закріплення на законодавчому рівні інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання особами, яким призначено довічне позбавлення волі.

Отже, довічне позбавлення волі визначено як найтяжчий основний захід примусу, що призначається особі, визнаній винною у вчиненні умисного особливо тяжкого злочину від імені держави за вироком суду і полягає у безстроковій ізоляції такої особи від суспільства шляхом її утримання в установах виконання покарань або виправних колоніях з особливим режимом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бараш Є. Ю. Удосконалення організаційно-правових засад відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі в Україні / Право і Безпека. 2008. Т. 7, № 2. С. 48-52.
2. Бурда С. Я. Покарання у виді довічного позбавлення волі за КК України як альтернатива смертної кари. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. № 4. 2013. С. 207-215.
3. Дейнега М. Проблемні аспекти правового регулювання відбування покарання у виді довічного позбавлення свободи. Науковий вісник Національного університету біоресурсів. Серія : Право. 2016. Вип. 243. С. 213-221.
4. Кирись Б. О. Покарання, що полягає у довічному позбавленні засудженого свободи, у кримінальному законодавстві зарубіжних держав. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Збірник наукових праць. Львів: ЛьвДУВС, 2010. Вип. 1. С. 266-286.
5. Кримінальний кодекс [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2001. № 25-26. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
6. Мальчевська А. О. Актуальні питання помилування засуджених до довічного позбавлення волі. Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 6. С. 267-269.
7. Мостепанюк Л. О. Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання: автореф. дис. канд. юрид. наук. К., 2005. 16 с.

REFERENCES

1. Barash Ye. Yu. **Udoskonalennia orhanizatsiino-pravovykh zasad vidbuvannia pokarannia u vyhliadi dovichnoho pozbavlennia voli v Ukraini** [Improvement of the organizational and legal foundations of life imprisonment in Ukraine] / Pravo i Bezpeka. 2008. T. 7, № 2. S. 48-52.
2. Burda S. Ya. **Pokarannia u vydi dovichnoho pozbavlennia voli za KK Ukrainy yak alternatyva smertnoi kary** [Punishment in the form of life imprisonment under the Criminal Code of Ukraine as an alternative to the death penalty]. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. № 4. 2013. 207-215 S.
3. Deineha M. **Problemnii aspekty pravovoho rehuliuвання vidbuvannia pokarannia u vydi dovichnoho pozbavlennia svobody** [Problematic aspects of legal regulation of life imprisonment in the form of life imprisonment]. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv. Serii : Pravo. 2016. Vyp. 243. S. 213-221.
4. Kyrys B. O. **Pokarannia, shcho poliahaie u dovichnomu pozbavlenni zasudzhеноho svobody, u kryminalnomu zakonodavstvi zarubizhnykh derzhav** [Penalty of life imprisonment in criminal law of foreign countries]. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Zbirnyk naukovykh prats. Lviv: LvDUVS, 2010. Vyp. 1. S. 266-286.
5. **Kryminalnyi kodeks** [The Criminal Code] [Elektronnyi resurs] // Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR). 2001. № 25-26. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
6. Malchevska A. O. **Aktualni pytannia pomyluvannia zasudzhenykh do dovichnoho pozbavlennia voli** [Topical issues of pardon of prisoners for life imprisonment]. Porivnialno-analitychne pravo. 2015. № 6. S. 267-269.
7. Mostepaniuk L. O. **Dovichne pozbavlennia voli yak vyd kryminalnoho pokarannia** [Life imprisonment as a type of criminal punishment]: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk. K., 2005. 16 s.

Дата надходження: 05.09.2019 р.

Oleksiy Humin

Academic and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education
Lviv Polytechnic National University,
Head of Department of Criminal Law Doctor of Law, Professor

Mariia Koval

Academic and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education
Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of the Department of Criminal
Law and Candidate of Law

MAIN DIRECTIONS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF LIFE IMPRISONMENT

The current criminal law has substantially improved the basic provisions of the institute of appointment of punishment. In particular, for the first time, the rule stipulating that a court is offered to choose a more severe type of punishment from the number of penalties provided for in the relevant part of the Criminal Code of Ukraine only if less severe punishment isn't able to achieve the statutory purposes of punishment. Said regulations must be followed in the appointment of such a form of criminal punishment as life imprisonment. This provision of the law is fundamentally important in the sense that in the current Criminal Code, the sanctions of articles providing for this type of punishment alternatively provide for a certain term of imprisonment. In addition, there is also the urgent issue of appointment of life imprisonment and in sentencing in the context of multiple crimes.

The article describes the theoretical and legal characterization of the term "life imprisonment" and discusses the specific features of this type of punishment. The article also analyzes international legislation on the use of life imprisonment.

Key words: punishment, life imprisonment, pardon, amnesty.